

Шандор Ф. Ф.

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ДУХОВНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНОЇ ДІЙНОСТІ

Стаття присвячена огляду національної свідомості, що є предметом усвідомленням нацією свого ества – матеріального і духовного, буття у світі, способу існування, культури, мислення, почуттів та діяльності. Здійснено групування на три рівні національної свідомості: 1) повсякденний (думки, оцінки та судження побутового осмислення явищ, процесів та стосунків); 2) історичного буття та поточної політики (усвідомлення історичного образу нації, її генези, місця та ролі серед інших націй та народів світу); 3) ідеологічний (теоретичне осмислення буття нації у світі, рівень самоідентифікації).

Ключові слова: національна свідомість, національне виховання, соціально-філософська рефлексія.

Проблема визначення свідомості постійно привертала увагу філософів і науковців. Упродовж багатьох століть мислителі збагачували уявлення людства про свідомість, відкриваючи все нові напрями і шляхи її пізнання, що сприяє сучасному комплексному, системному осмисленню поліаспектних значень цього терміну. Серед наявних у зарубіжній філософії підходів до інтерпретації свідомості можна виокремити чимало напрямів її визначення. Зокрема, узагальнення С. Пріста містять сім основних спрямувань дослідження свідомості, які не зводяться один до одного.

Серед останніх досліджень та публікацій за досліджуваною нами проблематикою можемо виокремити насамперед дуалізм, представниками якого вважаються сучасні “інтераціоналісти” К. Поппер і Д. Еклз, “логічний біхевіоризм”, репрезентований працями К. Гемпеля, Г. Райла, Л. Вітгенштейна, ідеалізм, куди зараховуємо погляди Д. Берклі та Г. Гегеля. Матеріалістичне розуміння свідомості, розгорнуте у творах Ю. Плейса, Д. Девідсона та Т. Хондріха. Специфічними є погляди на свідомість функціоналістів Х. Патнема і Д. Льюїса, зрештою, як і представників “двоаспектної теорії”, до якої зараховують Б. Спінозу, Б. Расела та П. Стросона. Поряд із зазначеними точками зору виокремлено також феноменологічні теорії знання Ф. Брентано та Е. Гуссерля [1, 27].

Метою дослідження є аналіз процесу становлення (історичної генези) національної свідомості українського народу, що зумовлена потребами практики, насамперед необхідністю самоусвідомлення нації в процесі розбудови незалежної держави, відродження культури,

утвердження себе у світі як народу самодостатнього, конструктивного, творчого.

Свідомість – це “притаманний людині спосіб ставлення до об’єктивної дійсності, опосередкованої загальними формами суспільно-історичної діяльності людей”. Як одне з основних понять філософії свідомість часто визначається так: це “людська здатність до відтворення дійсності в мисленні; психічна діяльність як переживання й відображення дійсності; сукупність мисленневих та чуттєвих образів, чітке розуміння будь-чого” [8, 763].

Втім, наявні в поглядах дослідників розбіжності щодо розуміння і тлумачення свідомості дотепер спонукають до її поглибленого вивчення. Це пояснюється тим, що свідомість є фундаментальною категорією не лише попередньої, насамперед класичної, а й сучасної філософії. Не менш вагомою є та особливість, що в новітній філософії проблема свідомості постала в новому світлі завдяки успіхам науки, яка накопичила багатий матеріал для критичного філософського осмислення. Крім того, впродовж кількох попередніх десятиліть у вітчизняному філософському дискурсі активно дискутується проблема “боротьби зі свідомістю”. Ця метафора з’явилася у спільній праці М. Мамардашвілі та А. П’ятигорського “Символ і свідомість”. Як зазначають її автори, особливу роль відіграє деяка внутрішня негативна здатність, яка виражається у певній “боротьбі зі свідомістю”. Боротьба зі свідомістю походить від прагнення людини до того, щоб свідомість перестала бути чимось спонтанним і самодіючим. Свідомість постає пізнанням, і на цей час (слово “час” тут не має фізичного сенсу) перестає бути свідомістю, немов набуваючи ознак метасвідомості, тому терміни і твердження останньої ми умовно назвемо метатеорією. Те, що нас з необхідністю штовхає до метатеорії свідомості, є необхідністю боротьби зі свідомістю [1; 4, 28-29].

Зазначені автори наполягають, що у філософії свідомості метатеорія посідає місце теорії. З цього випливає, що свідомість розглядається ними насамперед як термін об’єктної мови певної теорії. Передбачається, що саме в критиці об’єктних теорій полягає “боротьба зі свідомістю”. Однак подібний процес цілком можна виявити і на нижчому щодо метатеорії рівні – на власне теоретичному рівні. Під цим оглядом у філософії прийнято розрізняти філософські та наукові поняття. “Якщо у філософії поняття постає категорією, граничним загальним концептом з безмежним обсягом, то в конкретних науках те саме поняття може мати цілком конкретний зміст, відповідний заданій предметній царині та об’єкту дослідження. Цілком доречно подібним чином розрізняти філософське та конкретно-наукове поняття

свідомості” [1, 3-8]. Все це призводить до необхідності переосмислення основних змістовних характеристик поняття свідомості у світлі сучасних філософських дискусій.

Водночас у наявному філософському дискурсі превалює думка про те, що свідомість – це камінь спотикання будь-якого не лише філософського напрямку, а й кожного її дослідника. У філософії так склалося, що “проблема свідомості завжди привертала пильну увагу філософів, бо визначення місця й ролі людини у світі, специфіки її взаємин з дійсністю передбачає з’ясування природи людської свідомості. Для філософії ця проблема важлива ще й тому, що ті чи інші підходи до питання про суть свідомості, про характер її відношення до буття зачіпають засадничі світоглядні та методологічні настанови кожного філософського напрямку. Природно, що підходи ці бувають різними, однак усі вони, по суті, завжди мають справу з єдиною проблемою: аналізом свідомості як специфічно людської форми регуляції і управління взаємодією людини з дійсністю” [9, 431].

У цій констатації “проблемності” свідомості також зазначається, що остання має власну специфіку. А це накладає істотні обмеження на методологію дослідження природи свідомості. Річ у тім, що феномени свідомості дані людині якісно іншим чином, ніж предмети матеріального світу. Спосіб їхньої даності має дві специфічні особливості. З одного боку, свідомість репрезентована нам не як сукупність статичних об’єктів і їхніх взаємин, а як безперервний “потік” подій, що змінюють одна одну, а також станів, зв’язки між якими простежити набагато складніше, ніж відношення між фізичними об’єктами. На це свого часу звернув увагу ще Е. Гуссерль, який писав: “Для дослідження свідомості було б безумством застосовувати ту саму методику формування понять і суджень, яка зазвичай використовується в об’єктивних точних науках. Життя свідомості знаходиться у стані постійного потоку, і будь-яке *cogito* є плінним, тому тут не можна зафіксувати останні елементи і відношення” [2, 16].

З другого боку, зазначена феноменальна послідовність разом з безперервністю має і деяку дискретну якість. Використовуючи поняття дискретності стосовно ментальних фактів свідомості, М. Мамардашвілі зауважував: “Ми можемо сказати, що ці змістовні факти свідомості дискретні. Ми не міркуємо безперервно і не усвідомлюємо безперервно. Дискретність свого свідомого існування ми доволіно накладаємо на факт змістовності свідомості” [4, 69]. Ця дискретність, на думку філософа, демонструється тим простим фактом, що людина не здатна змусити себе мислити вольовим свідомим актом. Думка виникає несподівано, часто без видимих

причин. Вона так само раптово може припинитися, оскільки немає жодної гарантії, що саме ця думка продовжиться в наступний момент мисленнєвої діяльності.

Проте незважаючи на зазначені труднощі в осягненні свідомості, філософи й науковці намагаються не тільки з'ясувати специфіку цього феномену, а й визначити його сутнісні характеристики. Зокрема, на думку М. Гайдеггера, цьому має сприяти “іманентна критика” запропонованих Е. Гуссерлем чотирьох визначень “чистої свідомості”, а саме: 1) як “іманентного буття”, 2) як “абсолютно даного буття”, 3) як “абсолютного буття, що не потребує предметів трансцендентного буття”, 4) “чистого буття як сутнісного буття переживань”.

За М. Гайдеггером визначення буття як іманентного незадовільне остільки, оскільки не розкриває сутності власне буття, хоча й передбачає його розуміння як відношення між тим, хто рефлектує, і рефлектуючими актами свідомості. Переживання як предмети рефлексійного схоплення є іманентними. Іманентність тут визначає не суще, а стосунки між сущим усередині свідомості. У визначенні свідомості як чистого буття розкривається не суще, а буття одного сущого як “предмета для іншого”. Водночас суще виявляється можливим предметом рефлексії [10, 112].

А ось визначення свідомості як абсолютної даності дещо інакше вмотивовує поняття “абсолютного”. Останнє тлумачиться як замкнений на собі іманентний потік, для буття якого не потрібні предмети трансцендентного світу. Зовнішній світ може бути яким завгодно, бо це не впливає на буття свідомості. Однак для буття речей свідомість потрібна обов'язково. Її існування конститує трансцендентний світ. Свідомість абсолютна, все інше – відносне. Реальність потребує буття свідомості як першооснови. Річ існує лише тоді, коли є апріорне переживання цієї речі (у Кантівському розумінні). Отже, йдеться про первинність свідомості стосовно об'єкта, але в жодному разі не пояснюється, що таке власне свідомість [10, 112-113].

Нарешті, визначення свідомості як сутнісного буття переживань ґрунтується на її інтерпретації як ідеальної, а не реальної. Мається на увазі не реальне буття переживань, а їхня сутнісна структура. Визначається не буття сущого, а буттєве визначення ізольованої структури інтенційності “як доступного для рефлексії, даного, конституюючого, нарешті, в ідеючому розгляді – як суть; у власному ж бутті воно цими визначеннями не окреслюється” [10, 114]. Тому, як вважає М. Гайдеггер, необхідно “виходити з природної настанови, тобто з сущого, яким воно дається із самого початку”. Це творить

передумови для розгляду свідомості й розуму як конкретних визначень “конкретного сущого” – людини [10, 115].

Водночас, як зазначає Д. Віннік, здійснене в XX столітті наукове осмислення поняття свідомості призвело до усунення цього поняття з природничо-наукового обігу загалом. У цьому сенсі спроби редукції поняття свідомості не варто розглядати як негативні, а “боротьбою зі свідомістю” слід вважати необхідний для природознавства процес. “Проте, незважаючи на всі сміливі наукові гіпотези про природу свідомості, не треба забувати, що свідомість є також філософською категорією і умовою будь-якого можливого наукового пізнання. Завжди потрібно пам’ятати, що свій сенс поняття свідомості запозичує не лише з емпіричних даних, а й із самої сутності категоріального мислення. Науковий редукціонізм, що претендує на абсолютну значущість, нагадує спробу відомого персонажа витягнути самого себе з болота за волосся. Іноді це вдається, проте подібні перемоги завжди виявляються пірровими. У цьому сенсі повна перемога в “боротьбі зі свідомістю”, тобто остаточна редукція свідомості, однаково неможлива, а це завжди залишає місце для філософського осмислення. Саме завдяки феномену свідомості стає здійсненою така царина людської діяльності, як філософія” [1, 3-8].

З огляду на це редукцію можна визначити як підміну філософського поняття свідомості конкретно-науковим, що, зрештою, і призводить до уявної перемоги в “боротьбі” зі свідомістю. Серед наявних досліджень свідомості варто виокремити два основні різновиди редукціонізму: позитивний та негативний. Репрезентований фізикалізмом і менталізмом позитивний редукціонізм намагається знайти у свідомості деякі першоелементи. Негативний редукціонізм у формі біхевіоризму та функціоналізму зводить свідомість до деякої сукупності властивостей і стосунків, позбавляє її самостійного онтологічного статусу з погляду класичної раціональності [1, 4-6].

Саме в ракурсі такої раціональності переважно й розвивалися погляди на свідомість радянських, а згодом і вітчизняних філософів. Звертаючи увагу на складність її осягнення, М. Мамардашвілі застерігав: “Свідомість – це парадоксальність, до якої неможливо звикнути” [3, 82]. Так само, як і неможливо її “вивести” через притаманну їй “невловимість”, незалежність від людської суб’єктивності. Ставлячи питання про те, чи можна свідомість вивести з чого-небудь, філософ відповідав: “Не можна. Ми змушені її прийняти як факт” [3, 47]. Адже свідомість – “властивість, онтологічно вкорінена” [3, 50]. Отже, свідомість або є, або її немає, “мати

свідомість – це означає мати тавтологію: розуміємо, тому що розуміємо” [3, 47].

Однак незважаючи на труднощі з визначенням свідомості, дослідники намагаються виокремити такі ознаки цього феномену, які дозволили б увиразнити його категоріальну сутність. Мабуть тому представники сучасного конкретно-наукового знання і філософські системи, які орієнтуються на науку, віддають перевагу діалектико-матеріалістичній концепції, котра, на відміну від інших, надає можливість досліджувати різні форми і продукти розумової діяльності науковими методами. Проте незважаючи на популярність у науковому співтоваристві, ця концепція не пропонує логічно несуперечливих відповідей на найскладніші, фундаментальні проблеми свідомості, що перевіряються практикою, зокрема такі: чи формується свідомість внаслідок природно-історичної еволюції матерії і її загальної, атрибутивної властивості – відображення?

За свідченням О. Спіркіна, свідомість є здатністю розуміти навколишній світ, процеси, що відбуваються в ньому, власні думки і дії, своє ставлення до зовнішнього світу й до самого себе. Свідомість – це вища, притаманна тільки людям і пов'язана з мовою функція мозку, яка полягає в узагальненому й цілеспрямованому віддзеркаленні дійсності, в певній уявній побудові дій і передбаченні їхніх наслідків, у розумному регулюванні та самоконтролюванні поведінки людини [7, 432].

Більш розлоге потрактування свідомості пропонує Є. Петушкова, зазначаючи, що традиційно свідомість вважається одним із таких фундаментальних понять філософії, психології, соціології, яке протистоїть у контексті суб'єкт-об'єктної опозиції поняттю буття як суб'єктивне – об'єктивному. При тому в рамках матеріалістичної традиції поняття “свідомість” характеризує найважливіший системний компонент людської психіки. Функціонування свідомості забезпечує людині можливість виробляти узагальнені знання про зв'язки, відношення, закономірності об'єктивного світу, ставити цілі й розробляти плани, що передують її діяльності в природному і соціальному середовищі, регулювати та контролювати емоційні, раціональні та предметно-практичні стосунки з дійсністю, визначати ціннісні орієнтири власного буття і креативно перетворювати умови свого існування. Свідомість є внутрішнім світом почуттів, думок, ідей та інших духовних феноменів, які безпосередньо не сприймаються органами чуття і принципово не можуть стати об'єктами предметно-практичної діяльності ні найбільш свідомого суб'єкта, ні інших людей [5, 721].

Серед філософсько-гносеологічних концепцій свідомості, які мають у перспективі значний потенціал для здійснення синтезу різних філософських і світоглядних напрямів досліджень свідомості, розроблених протягом останніх десятиліть російськими філософами, можна виокремити дві концепції – О. Спіркіна та А. Іванова [2, 35]. У працях цих філософів найбільш адекватно й розлого охарактеризовані сутність і структура свідомості.

Зокрема О. Спіркін витлумачує свідомість як здатність ідеального відображення дійсності, перетворення об'єктивного змісту предмета на суб'єктивний зміст духовного світу особистості, а також специфічні соціально-психологічні механізми та форми такого віддзеркалення на різних його рівнях. Саме в суб'єктивному світі свідомості здійснюється відтворення об'єктивної реальності й уявна підготовка до перетворювальної практичної діяльності, її планування, акт вибору та цілепокладання. Причому свідомість – не примітивне психічне відображення, а вища форма психічного віддзеркалення дійсності суспільно розвиненою людиною. Вона є такою функцією людського мозку, сутність якої полягає в адекватному, узагальненому, цілеспрямованому й такому, що здійснюється в мовній формі відтворенні та конструктивно-творчому перетворенні зовнішнього світу.

Завдяки свідомості людина виокремлює себе з навколишнього світу і протиставляє себе йому як суб'єкт об'єктові. Свідомість полягає не лише в емоційній оцінці дійсності, а й у забезпеченні цілепокладаючої діяльності, у побудові усвідомлених дій і передбаченні їхніх наслідків на особистісному і соціальному рівнях, у здатності особистості усвідомлювати те, що відбувається як у навколишньому, так і у власному духовному світі. Отже, за О. Спіркіним свідомість – не просто відображення світу, а ідеальна форма діяльності, орієнтована на віддзеркалення і перетворення дійсності. “Свідомість – це вища, притаманна тільки людині й пов'язана з мовою функція мозку, яка полягає в узагальненому, оцінювальному й цілеспрямованому відображенні та конструктивно-творчому перетворенні дійсності, в попередній уявній побудові дій і передбаченні їхніх результатів, у розумному регулюванні й самоконтролі поведінки людини” [8, 83].

З огляду на вищенаведені позиції в національній самосвідомості важливе місце мають уявлення про історичну долю народу, його традиції. Водночас у структурі національної самосвідомості важливу роль відіграють погляди і уявлення, пов'язані із самовизначенням національної спільноти, з усвідомленням соціальних, соціально-

політичних, моральних, естетичних та багатьох інших цінностей. До національної самосвідомості належать психічний склад, національний характер, норми, уподобання, тобто явища, які часто характеризуються як національна психологія. Отже, національна самосвідомість – це усвідомлення нацією себе як суб'єкта історичних дій, власних інтересів, свого місця у світі, власної історії та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винник Д.В. Сознание как проблема в современной философии и науке // Гуманитарные науки в Сибири. – Новосибирск, 2002. – № 2. – С. 3-8.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии ; пер с нем. А. В. Михайлова. – Т. 1. –з М.: ДИК, 1999. – 336 с.
3. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
4. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символе и языке. – М.: Ярк, 1997. – 217 с.
5. Прист С. Теории сознания. / Перевод с англ. Грязнова А. Ф. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 288 с.
6. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. – М.: Педагогика, 1993. – 448 с.
7. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 2008. – С. 432.
8. Философский словарь / Сост. И.В. Андрущенко. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
9. Фролов И.Т. Введение в философию : Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2003. – 623 с.
10. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени. – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.

Шандор Ф. Ф. Национальное сознание как феномен духовно-праксеологической действительности.

Статья посвящена обзору национального сознания, являющегося предметом осознанием нацией своего естества – материального и духовного, бытия в мире, способа существования, культуры, мышления, чувств и деятельности. Осуществлено группирование на три уровня национального сознания: 1) повседневный (мнения, оценки и суждения бытового осмысления явлений, процессов и отношений), 2) исторического бытия и текущей политики (исторический облик нации, ее генезис, место и роль среди других наций и народов мира), 3) идеологический (теоретическое осмысление бытия нации в мире, уровень самоидентификации).

Ключевые слова: национальное сознание, национальное воспитание, социально-философская рефлексия.

Sandor F. F The national consciousness as a phenomenon of the spiritual and praxeological reality.

The paper reviews the national consciousness that is subject to realization of the nation of its nature - material and spiritual, being the world's way of existence, culture, thought, feeling and action. Done grouped into three levels of national consciousness: 1) casual level (opinions, estimates and judgments consumer understanding of phenomena, processes and relationships), 2) the level of historical existence and the current policy (aware of the historical image of the nation, its origins, role and place among the nations and peoples of the world), and 3) the ideological level (theoretical understanding of being a nation in the world, the level of self-identification).

Keywords: national consciousness, national education, social and philosophical reflection.

Сащук Г. М.

**НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті проаналізовано різні підходи до трактування поняття “інформаційне суспільство”. Визначена схожість та відмінність наведених концепцій.

Ключові слова: інформаційне суспільство, комунікаційні технології, комп'ютерна техніка, постіндустріалізм.

У наші дні формуються абсолютно нові стосунки між людьми в усіх сферах життєдіяльності, які нерідко описують поняттям “інформаційне суспільство”.

Так, економічна складова інформаційного суспільства розглянута в публікаціях Ю. Бажала, М. Делягіна, Т. Єршової, А. Жаліло, Л. Мельника, С. Романенка. Проблеми гарантування інформаційної безпеки в умовах глобалізації є предметом наукової уваги таких авторів, як М. Делягін, О. Дзьобань, Г. Ємельянов, А. Кузнецов, А. Райков, Л. Сергієнко, Г. Смолян, В. Чернієнко та ін. Питаннями правового забезпечення процесу становлення глобального інформаційного суспільства займаються В. Копилов, А. Колодюк, А. Стрельцов, М. Якушев, І. Коліушко. Проблему трансформації науки і наукового знання, що відбувається під впливом інформаційних